

УДК 82.09

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НОВЕЛІСТИКИ М. ХВИЛЬОВОГО

Ситник О.В.

Хмельницький національний університет

Дана стаття – це спроба комплексного аналізу сучасних студій творчості видатного українського письменника початку ХХ століття – М. Хвильового. Здійснено огляд провідних наукових праць, присвячених творчості «романтика Вітаїзму». Простежено основні тенденції сприйняття художньо-естетичної спадщини М. Хвильового від прижиттєвої критики до сьогодення. На підставі аналізу розмаїття концептуальних підходів до осягнення художнього світу письменника виокремлено провідні напрямки вивчення його творчості. З'ясовано новаторство його психопоетикальних пошуків, зокрема в жанрах малої прози.

Ключові слова: художня спадщина, мала проза, поетика, психологізм, модерністський.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Новелістика Миколи Хвильового (письменника великого таланту та трагічної долі) – унікальний естетичний феномен на тлі українського відродження початку ХХ ст. Як влучно зауважує у своєму дослідженні І. Немченко, «народжений в добу революційних перетворень, він здійснив справжній переворот у літературі своєю прозою, зокрема новелами, дивними, часто незрозумілими не лише тодішньому, а й сучасному читачеві» [4, с. 3]. Своєрідність його прозових творів визначається не лише особливостями онтології культури в переходову епоху, тобто прагненням акумулювати новітні естетико-філософські трансформації та віяння доби модернізму, а й глибоко-національною вкоріненістю авторської свідомості

письменника. Що й стало на заваді прижиттєвому визнанню та належній оцінці як творчості М. Хвильового, так і власне самої постаті самобутнього митця в історії нашої країни. Адже на тривалий час його прозу було несправедливо вилучено зі сторінок української літератури, а «ім'я Хвильового, – як стверджує хорватський літературознавець А. Флакер, – було приречене на забуття поряд з іменами тих українських поетів та діячів культури, котрі гинули в катівнях чи вмирали у сталінських концтаборах» [7, с. 149].

Аналіз останніх досліджень з даної теми та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. Наразі у руслі демократизації, скинувши ідеологічні пута, вітчизняна критика по-новому апелює

до художньої спадщини письменника. Діапазон критичних оцінок творчого доробку М. Хвильового сучасниками є дуже широким і неоднозначним. Загалом завдяки дослідженням В. Агеєвої, Ю. Безхутрого, М. Жулинського, С. Журби, А. Колісниченко, О. Лігостової, О. Муслієнко, Г. Хоменко у сучасному українському літературознавстві визначено концептуальні підходи до осягнення художнього світу М. Хвильового, охарактеризовано фундаментальні ознаки його поезики, запропоновано варіанти інтерпретації найбільш значущих творів письменника, здійснено спроби з'ясувати місце і значення письменника в історії української літератури ХХ ст. На порядку денному тепер стоять проблеми детального дослідження жанрово-стильової системи митця, окремих аспектів його багаторівневої поезики.

Мета даної статті – дослідити, як висвітлюються в сучасних студіях творчості М. Хвильового проблеми психологізму і з'ясується новаторство його психопоетичних пошуків, зокрема в жанрах малої прози.

Виклад основного матеріалу дослідження. Модерністська онтологічна парадигма відкрила множинність аспектів існування особи, виявила дисгармонійність внутрішнього світу людини, утвердила багатомірну картину суб'єктивного буття. Трактуючи М. Хвильовим особистості беззаперечно відбувається у руслі філософсько-естетичних шукань початку ХХ століття. В аспекті відтвореної у прозі митця глибинної психології людини важливою є версія, запропонована С. Павличко в монографії «Дискурс українського модернізму», зорієнтована головним чином на психоаналітичне прочитання постаті та творчості письменника. Авторка пов'язує творчість М. Хвильового із так званим психопатичним дискурсом українського модернізму, виокремлюючи такі лейтмотиви його прози, як «неврастенія, душевна криза, психічна хвороба, ненормальність, істерія» [5, с. 269]. Водночас вона вважає, що тексти М. Хвильового були справді новаторськими за стилем, виконаними «цілком у модерному руслі європейської прози» [5, с. 270]. С. Павличко слушно вказує на роздвоєність героїв письменника як найбільш характерну рису їхнього внутрішнього світу.

Міркування С. Павличко доповнено й подано в аналітично-розгорнутому вигляді в монографії Н. Зборовської, присвяченій психоісторії новітньої української літератури. Творчість Хвильового вона розглядає в контексті меланхолійної психосемантики національного літературного дискурсу, вважаючи новелу «Я (Романтика)» головною «силовою точкою» для розуміння кульмінації цього процесу – психопатичної стадії в історії української літератури [2, с. 283-296]. Психологічний сюжет твору розвивається в аспекті маніакального розщеплення особистості і демонструє таким чином самозакохану романтику як джерело небезпечного фанатизму. Неважко передбачити, що все це безпосередньо відбивається на особливостях психопоетики Хвильового, викликаючи до життя модерні засоби вітворення внутрішнього світу людини, однак детальний їх аналіз не входив до кола завдань дослідниці.

У статті Ю. Цекова «Підтекст художнього твору і світовідчування письменника (Микола

Хвильовий)», вміщеній у колективній монографії «Самототожність письменника», аналізуються особливості формування поезики підтексту в творах Хвильового, що також є важливим для розуміння специфіки психопоетики, втіленої в новелах письменника. Те, що автор не міг висловити прямо, потрапляло в підтекст і робило творчий доробок М. Хвильового своєрідною «книгою для втаємничених». Такий поетикальний принцип давав значний художній ефект: «Сила його художніх відкриттів в об'ємному, багатоплановому, не скутому приписами, пронизливо щирому побутописанні, де текст і підтекст взаємодоповнюють один одного за законами, встановленими самим митцем» [8, с. 69].

Чимало нових концептуальних трактовок творчості письменника подають дисертаційні роботи, захищені впродовж другої половини 1990-х та наступного десятиліття. Так, у дисертації І. Констанкевич «Проза Миколи Хвильового (еволюція характеру героя)» зроблено спробу проаналізувати становлення характеру героя, що є центральним жанроутворюючим чинником прози М. Хвильового, визначити стильову і композиційну структуру творів письменника. Дисертантка робить висновок, що М. Хвильовий переходить до конструювання «великих систем» – від новел до повістей та романної форми. «Художньо-ідеологічні концепції відіграють у його прозі роль характеротворчу, сюжетотворчу, стилетворчу» [3, с. 14].

Проблеми жанрової специфіки прози М. Хвильового в контексті літературного процесу доби осмислюються також у дисертації С. Журби «Художній світ української імпресіоністичної повісті 20-х років ХХ ст.», де узагальнено жанротворчі пошуки митців слова 1920-х років на матеріалі повістей А. Головка, М. Івченка, М. Ірчана, Г. Косинки, Г. Михайличенка, В. Підмогильного, М. Хвильового та ін. Так само принагідно розглядаються питання поезики повісті Миколи Хвильового у дисертаціях Л. Кавун «Новелістика Г. Косинки і проблема поезики української малої прози 20-30-х років ХХ ст.» та А. Колісниченка «Хвильовий і естетика розстріляного Ренесансу».

Однією з перших монографічних робіт, в якій розкрито концепцію світу і особистості М. Хвильового у світлі структурно-семіотичного та порівняльно-типологічного підходів, є дисертація І. Цюп'як «Поетика повістей Миколи Хвильового». Проблеми поезики повістей М. Хвильового досліджуються у ній на матеріалі повістей, деяких новел і оповідань письменника. Дисертанткою висвітлено особливості художнього ідеалу, моделювання конфлікту, хронотопу. Уперше в українському літературознавстві проаналізовані поняття «екзистенціал смерті» та «соціопсихологічна домінанта» як визначальні складові поезики повістей Хвильового. Багатоаспектність художнього моделювання, майстерність психологічного аналізу, осмислення реалій на рівні символів, кодів, мікрообразів – характерна риса поезики М. Хвильового. У дисертації розглянуто також мотиви, асоціативні поля мікрообразів, художні деталі, символи, міфологеми [9].

Заслуговує на увагу й дисертація М. Руденко «Наративна структура художньої прози М. Хвильового», яку присвячено дослідженню розповідної структури художньої прози М. Хвильового.

На основі чотиричленної типології нараторів, запропонованої відомим нараторологом Ж. Женеттом, у ній виділено типи оповідачів, простежено специфіку їх функціонування у творах письменника. Модерністська та авангардна естетичні концепції втілювалися у таких нарративних утвореннях, як поява фіктивного автора тексту, ускладнена розповідна структура, активізація інстанції читача, заглиблення у внутрішній світ персонажів. Художній світ подається як задалегідь фікціональний, такий, що разом із наратором не претендує на вірогідність і автономність. Розглядається естетична концепція людини через протиставлення людини меншини та людини маси. Простежуються особливості функціонування невротичного та шизофренічного дискурсів у прозі письменника. Висвітлено характер екзистенціального дискурсу текстів М. Хвильового в літературно-мистецькому контексті доби [6]. Варіанти функціонування «чужого слова» повністю підлягають авторському наміру, слугують для підкреслення прихованих смислів, що виникають якраз на межі лінійного та інтертекстового прочитань новелістики та повістей М. Хвильового.

Важливою складовою сьогодення хвильовознавства є проблема «Хвильовий і модернізм». Водночас вона потрапляє в коло загальнотеоретичних досліджень філософсько-естетичних засад модернізму. Серед праць останніх років вирізняються ґрунтовні публікації Д. Затонського, Д. Наливайка, М. Моклиці, в яких з'ясовується сутність модерністської художньо-естетичної парадигми, її національно-культурні варіанти. Сформувався усталений погляд, згідно з яким в основі модернізму лежить орієнтація не на об'єктивно-міметичний («наслідувальний», за Арістотелем), а на «трансформаційний», суб'єктивно-перетворювальний спосіб художнього моделювання дійсності. Модерністські пошуки не є самоціллю, але спрямовані на відтворення різноманіття й непередбачуваності життя, невизначеності й мінливості людини. Остання в модерністській літературі постає не так соціальним чи навіть психологічним типом, як універсальним феноменом, причетним до кардинальних проблем буття. Саме тут – джерело й мета формальних пошуків, передумова й причина оновлення всієї системи зображально-виражальних засобів. Модернізм не тільки не заперечує етичних цінностей і необхідності пошуку істини й ідеалу, але знаменує проникнення в найскладніші, глибинні сфери людського існування.

Багато уваги проблемі «Хвильовий і модернізм» приділяється в численних статтях, монографіях і докторській дисертації Ю. Безхутрого. Він наголошує, що важливим складником модерністичного світовідчуття є віра у настання «Раю на землі», що може бути досягнутий словом митця (Д. Затонський). Так формується міф про художника-деміурга, здатного словом сотворити альтернативну існуючій дійсність. Але реалізація цього модерністського міфу завжди перебуває у площині ілюзорній, утопічній, а безнадія, відсутність життєвих перспектив, як і амбівалентність, стають ознаками модерністичної концепції героя. Є всі підстави припускати, стверджує Ю. Безхутрий, що художньому світові М. Хвильового притаманні названі риси. Дослідник зауважує,

що у своїх памфлетах і листуванні письменник термін «модернізм» уживав не завжди послідовно. Поряд із ним і «модерністами» у М. Хвильового фігурують «естетизм» і «естети», причому деякі персональні оцінки «модерністів» далекі від схвальних. Натомість для характеристики особливостей свого власного художнього світу письменник шукає інше визначення. Так, у систему релевантних для Хвильового понять увиходить «романтика вітаїзму», саме той, на думку письменника, стиль, який найбільше відповідає «буремній добі горожанських воєн» і який сповідує він сам [1, с. 4].

Слушно наголошуючи, що «романтика» для М. Хвильового – це метафоризований термін-образ, що означає тип соціально-естетичної поведінки митця у нових умовах, Ю. Безхутрий характеризує її як своєрідну психологічну категорію, що має стимулювати дух несопокою, протесту, боротьби, активізовувати життєву енергію людської спільноти. Проте, як наполягає автор монографії, герой М. Хвильового, попри словесні декларації автора, так ніколи і не став людиною активної дії тієї бурхливої епохи, що відкрилася перед ним, чого, загалом-то, вимагав від героя «неоромантизм». Навпаки, цей герой усе глибше занурювався у суперечності цієї епохи і розчаровувався у ній. «Романтика вітаїзму» («неоромантизм») на практиці, в естетичному, а не в теоретичному своєму варіанті, вилилася у типово модерністичні інтенції, а в поезиці – прямо перекувалася з експресіонізмом [1, с. 5]. Зазначимо, що це безпосереднім чином впливало на характер психологізму в прозі М. Хвильового й особливо у новелістиці.

У зв'язку з визначенням художньо-естетичних доміант М. Хвильового й модерністської установки в його поезиці слід поставити й проблему психологізму в творчості письменника. М. Хвильовому неодноразово дорікали в поверховості й суперечливості змалювання психіки людини. Очевидно, такий погляд не враховував саме модерністського типу психологізму. Визивна умовність і гротескність психологічного малюнку, відсутність причинно-наслідкових ланцюжків у мотивуванні вчинків персонажів, що трактувалося як художній недолік, насправді є цілком закономірним явищем, оскільки зумовлюється дисгармонійністю, деформованістю самої дійсності, відбиває стан людської непевності, драматичний розрив зв'язків зі світом і внутрішню конфліктність особистості.

Із дисертаційних досліджень творчості М. Хвильового, в яких піднімаються проблеми психологізму саме в новелістиці письменника, відзначимо роботу І. Немченко «Новелістика М. Хвильового в контексті української прози початку ХХ століття». Намагаючись встановити спільне й відмінне у поглядах письменників-сучасників М. Хвильового на ідеальну й реальну особистість сучасності, на психологічні доміанти особистості та їх прояви у пересічних та критичних ситуаціях, дослідниця цілком слушно розглядає їх у контексті екзистенціалістського розуміння людини. Знаковим стає моделювання автором ситуацій для розкриття характеру героя. Вони відзначаються складністю і надзвичайним психологічним напруженням, адже герої, перебуваючи у так званій «пограничній си-

туації», постають перед вибором між життям і смертю або ж перед загрозою невідвортної смерті, і вибір тоді стосується внутрішнього сприйняття людиною цього факту [4]. На жаль, авторка названої дисертації не переводить це слушне спостереження в площину безпосереднього аналізу засобів і прийомів психологізму, що мають місце в новелістиці М. Хвильового. Натомість у роботі запропоновано схему розподілу персонажів за соціально-психологічними типами й на основі цієї схеми здійснено аналіз особистості в новелах та оповіданнях М. Хвильового у порівнянні з творами В. Підмогильного, А. Любченка, М. Ірчана, Ю. Яновського, Б. Антоненка-Давидовича та ін. Ця схема передбачає виділення трьох типів персонажів в залежності від їхніх соціально-психологічних характеристик, однак психопоетичальні засоби формування кожного з цих типів у дисертації не розглядаються.

Висновки з даного дослідження. Відтак, ми простежили основні тенденції сприйняття художньо-естетичної спадщини М. Хвильового від

прижиттєвої критики до сьогодення. На підставі аналізу розмаїття концептуальних підходів до осягнення художнього світу письменника у статті виокремлено провідні напрямки вивчення його творчості: 1) визначення місця й ролі письменника у літературному процесі 1920–1930-х років; 2) з'ясування особливостей поетики письменника на жанрово-композиційному рівні; 3) вивчення інтертекстуальних чинників організації тексту й мета тексту автора; 4) встановлення співвідношення в художній системі письменника елементів класичної й модерністської поетики. При з'ясуванні особливостей авторської моделі дійсності, сутнісних ознак поетики та художньо-естетичних доміант у прозі Хвильового можна дійти висновку про дотичність письменника до модерністської естетичної системи, що визначило основні характеристики психологізму у новелах митця: визивна умовність і гротескність психологічного малюнку, алогізм, відсутність причинно-наслідкових ланцюжків у мотивуванні вчинків персонажів.

Список літератури:

1. Безхутрий Ю. М. Художній світ Миколи Хвильового [Електронний ресурс] / Юрій Миколайович Безхутрий. – Режим доступу: http://www-philology.univer.kharkov.ua/nauka/e_books/Bezkhoutry.pdf
2. Зборовська Н. В. Код української літератури: проект психоісторії новітньої української літератури: [монографія] / Ніла Вікторівна Зборовська. – К.: Академвидав, 2006. – 504 с.
3. Констанкевич І. М. Проза Миколи Хвильового (еволюція характеру героя): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література» / І. М. Констанкевич – Київ, 1998. – 16 с.
4. Немченко І. Ю. Новелістика М. Хвильового в контексті української прози початку ХХ століття: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Немченко Ірина Юріївна. – Одеса, 2004. – 178 с.
5. Павличко С. Д. Дискурс модернізму в українській літературі / Соломія Дмитрівна Павличко. – К.: Либідь, 1999. – 447 с.
6. Руденко М. І. Наративна структура художньої прози Миколи Хвильового: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Руденко Марта Ігорівна. – Тернопіль, 2003. – 210 с.
7. Флакер Александр. Авангардизм М. Хвильового // Весвіт. – 1993. – № 7-8 – С. 149-151.
8. Цеков Ю. Підтекст художнього твору і світовідчуження письменника (Микола Хвильовий) / Ю. Цеков // Самоготожність письменника. До методології сучасного літературознавства / [відп. ред. Г. М. Сивокінь]. – К.: Українська книга, 1999. – С. 55-80.
9. Цюп'як І. К. Поетика повістей Миколи Хвильового: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Цюп'як Ірина Костянтинівна. – Дніпропетровськ, 2002. – 164 с.

Сытник О.В.

Хмельницький національний університет

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ИЗУЧЕНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ НОВЕЛЛИСТИКИ Н. ХВЫЛЕВОГО

Аннотация

Данная статья – это попытка комплексного анализа современных студий творчества известного украинского писателя начала ХХ столетия – Н. Хвильового. Осуществлен обзор ведущих научных работ, посвященных творчеству «романтика Витаизма». Рассматриваются основные тенденции восприятия художественно-эстетического наследия Н. Хвильового от прижизненной критики до современности. На основе анализа множества концептуальных подходов к пониманию художественного мира писателя выделены ведущие направления изучения его творчества. Выясняется новаторство его психопоетичальных исканий в жанрах малой прозы.

Ключевые слова: художественное наследие, малая проза, поэтика, психологизм, модернистский.

Sytnyk O.V.

Khmelnysky National University

MAIN DIRECTIONS OF STUDYING THE PSYCHOLOGICAL SHORT STORIES BY M. KHVYLJOVYI

Summary

The article is an attempt to analyze the modern studies of the works of M. Khvylyovyi, the well-known Ukrainian writer of the beginning of the XX century. The leading scientific researches dedicated to his prose are observed. The review of the basic contemporary and modern tendencies in critical perception of his artistic works is implemented. On the basis of the analysis of the great amount of the conceptual approaches to the writer's artistic world the leading directions of the studying his psychological short stories are determined. The innovation of M. Khvylyovyi's short stories psychopoetics is traced in the article.

Keywords: artistic works, short stories, poetics, psychologism, modernistic.